

УДК 35:316.324.8:140.8

В. Ю. СТЕПАНОВ

ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Узагальнено основні філософські теорії еволюції постіндустріального суспільства при переході до інформаційного суспільства. Визначено головні особливості перехідного періоду, виходячи з різних концепцій.

The article is devoted generalization of basic philosophical evolutionisms industrial society in transition to informative society. Coming from different conceptions, the main features of transitional period are determined.

Ключові слова: концепція, еволюція, суспільство, теорія, технологія, інформаційна революція.

Початок ХХІ ст. відзначено подіями, що істотно трансформували сучасну реальність. У соціумі формується й поширюється особливий тип світовідчужання, концептуалізованого в ряді соціологічних, футурологічних і філософських теорій. Західна суспільно-політична думка висунула різні варіанти так званої концепції “інформаційного суспільства”, що має своєю метою пояснення новітніх явищ, породжених новим етапом науково-технічного прогресу, комп’ютерною й інформаційною революцією. Про значимість і зростаючу популярність цієї концепції свідчить зростаюча кількість досліджень. Разом з тим не варто забувати, що спостережуваний інформаційно-технологічний прорив має об’єктивні передумови: еволюцію постіндустріального інформаційного періоду розвитку цивілізації. Необхідно відзначити, що багато філософів і політологів наполягають на проведенні різкої межі, між інформаційним і постіндустріальним суспільством. При цьому прихильники обох теорій повторюють і далі розвивають низку найважливіших положень технократизму й традиційної футурології.

Таким чином, об’єктивні тенденції філософського осмислення цих двох знакових для нинішньої епохи феноменів актуалізують тему даної статті та визначають її мету: виходячи з різних концепцій дослідити та узагальнити основні філософські теорії еволюції постіндустріального суспільства з урахуванням особливостей перехідного періоду до інформаційного суспільства.

Існує кілька концепцій, за допомогою яких вибудовується періодизація історичного розвитку. Традиційно основними з них вважаються формаційна (К. Маркс) і цивілізаційна (К. Ясперс, А. Тойнбі та ін.). Перша з поклала в основу розвитку людського суспільства виробничо-господарські відносини, а друга – соціокультурні типи.

Термін “індустріальне суспільство” уперше було вжито в роботах А. Сен-Сімона на рубежі ХVІІІ-ХІХ ст., і приблизно в той же час А. Смітом було розвинено

навчання про індустріальну систему. Поширилась концепція індустріального суспільства в 50 – 60-х рр. XX ст. у США (Р. Арон, У. Ростоу, Д. Белл та ін.). Формування індустріального суспільства було пов'язане з поширенням великого машинного виробництва, урбанізацією, утвердженням ринкової економіки й виникненням соціальних груп підприємців і найманих робітників. Капіталізм у теоріях індустріального суспільства розглядається деякими дослідниками як його ранній шабель. Перехід до індустріального суспільства відбувається на базі індустріалізації – розвитку великого машинного виробництва. Початок індустріалізації можна датувати серединою XVIII ст., коли відбувся промисловий переворот у Великобританії – перехід від мануфактури до машинного виробництва. У кінці XX ст. індустріальне суспільство переходить до постіндустріального.

Термін “постіндустріальне суспільство” було впроваджено у 1958 р. у науковий оборот американським соціологом Д. Пісменом [21]. Теорія постіндустріального суспільства з'явилася в результаті синтезу різних підходів до оцінки динаміки стану й розвитку суспільства. У 1960-і рр. відбулося поширення поняття про постіндустріалізм й осмислення того, що технологічні фактори розвитку починають превалювати над політичними й соціальними. До початку 1970-х рр. постіндустріальна проблематика стала однією з провідних у західній соціології й багатьом дослідникам представлялося, що ця нова глобальна методологічна парадигма здатна дати істотний імпульс суспільним наукам.

Прагнення виразити сутність нової теорії вилилася в цілий калейдоскоп визначень поняття “постіндустріального суспільства” у роботах С. Алетрома, Р. Барнета, Д. Белла, К. Боулдінга, Р. Дарендорфа, У. Дайзарда, Г. Кана, Дж. Ліхтхайма, Р. Сейденберга, А. Етціоні та багато ін. Початок систематичної роботи в цьому напрямку можна віднести до 1965 р., коли в США було створено футурологічну комісію, яка склала прогнози до 2000 р. та опублікувала їх у журналі “Дедалус” [22], де концепція постіндустріального суспільства була представлена в якості базової для вивчення перспектив розвитку суспільного прогресу. Керівником цієї комісії був Д. Белл, професор соціології Колумбійського та Гарвардського університетів. У передмові до збірника, що представляв результати роботи футурологічної комісії, Д. Белл затверджував, що завдяки масовому перетворенню машинної технології в інтелектуальну відбуваються зміни й в американській політичній системі. Із цими процесами зв'язані й тенденції перетворення економічної системи в постіндустріальне суспільство, де центр ваги переміщується у сферу послуг, а джерела новаторства зосереджують в інтелектуальних інститутах, в основному в університетах і науково-дослідних установах, а не в колишніх індустріальних корпораціях [6]. Усі ці зрушення та тенденції, на думку Д. Белла, перетворюють університети на “стражів” суспільства, які відстоюють необхідність керування не фінансовим, а “людським капіталом” і ставлять фундаментальні питання про відношення нових технократичних форм прийняття рішень до політичних структур суспільства.

Американські вчені, що працювали разом з Д. Беллом у футурологічній комісії 1965 р., при виявленні тенденцій розвитку суспільства фіксували в першу чергу увагу на позаідеологічному просторі людського існування. Учасники комісії

прогнозували появу засобів впливу на фізичний і психічний стан людей, пророкували тенденції, що зміцнюють ідеологічні забобони, – подання про людину як “острові в самому собі”, і внутрішньо пов’язані з ними, різні форми антигромадського індивідуалізму [24].

У доповіді, підготовленій директором Гудзонівського інституту Г. Каном у співавторстві з Э. Вінером, прогнозується глобальне поширення “мистецтва, що відчуває”, орієнтованого не на ідейно-інтелектуальну змістовність, а на спонтанно-почуттєве відношення індивідуумів до навколишнього середовища [13]. У цьому контексті виникає образ “глобального метрополіса” – міста, в якому співіснують безліч культур і народностей, що затверджують право на незалежне приватне життя [27].

Особливий інтерес представляють дослідження М. Маклюена. Серед виданих робіт М. Маклюена варто виділити “Галактику Гуттенберга” [15], “Розуміючи медіа: продовження людини” [16], “Медіум – це Послання” [17], “Війна й мир у глобальному селі” [18]. У цих роботах викладено його філософські погляди, концепцію комунікаційних технологій. Відмінною рисою поглядів М. Маклюена є та обставина, що технології комунікації розглядаються їм як вирішальний фактор процесу формування тієї або іншої соціально-економічної системи. Так, уже в “Галактиці Гуттенберга” він показує, що розвиток економічної та соціально-політичної інфраструктури індустріального суспільства був би неможливим без тієї кардинальної зміни комунікативних стратегій, що спричинило винахід друкованого преса. Лише за умов масового поширення друкованого слова стають можливими й приватновласницьким підприємництвом і демократизація суспільства на основі виборчого права, оскільки саме словом друкованим, а не усним і навіть не письмовим формується вихідний елемент і центральний агент такого суспільного устрою – атомізована, ізольована людська індивідуальність. Ще в 1962 р. М. Маклюен упроваджує в якості провідного поняття “електронне суспільство”, що свідчить про його прагнення досліджувати розвиток сучасної культури насамперед стосовно місця в ній електричних або електронних, засобів спілкування або комунікації [15, с. 20].

Роблячи короткий огляд ідей М. Маклюена, необхідно сформулювати ті позиції його концепції, які співвідносяться з постулатами постіндустріалізму, при цьому можна зробити висновок, що М. Маклюен в історії цивілізації виділяв три основні етапи:

- первісна дописемна культура з усіма формами зв’язку й передачі інформації;
- письмово-друкована культура, що замінила природність і колективізм – індивідуалізмом;
- сучасний етап (“глобальне село”), що відроджує природне слуховізуальне багатомірне сприйняття миру та колективність, але на новій електронній основі через заміщення письмово-друкованих мов спілкування радіотелевізійними й мережними засобами масових комунікацій.

Істотний внесок у розвиток доктрини постіндустріалізму вніс американський політолог З. Бжезінський, що виклав основні положення своєї футурологічної концепції в роботі “Між двох століть. Роль Америки в технотронну еру” [8]. За твердженням З. Бжезінського, постіндустріальне суспільство стає технотронним суспільством – суспільством, що в культурних, психологічних, соціальних й економічних відносинах формується під впливом техніки й електроніки, особливо

розвитий у сфері комп'ютерів і комунікацій. Техногонна революція накладає свій відбиток на характер образного сприйняття дійсності, валяться традиційні зв'язки в родині й між поколіннями, громадське життя фрагментується, незважаючи на зростаючі тенденції до глобальної інтеграції. Цей парадокс, на думку Бжезінського, сприяє краху старих вірувань, пов'язаних з національними й ідеологічними спільнотами людей, і формує нове глобальне бачення миру.

Слід зазначити, що концептуальні положення З. Бжезінського і його ідеї деідеологізації близькі до постулатів М. Маклюєна, однак, на відміну від ідей Маклюєна, вони оформлені у вигляді політологічної доктрини, що в методологічному плані істотно відрізняються від позицій американських комунікативістів, які докладно аналізують соціальне коріння, функції та перспективи розвитку засобів масової інформації.

Новий етап у розвитку концепції постіндустріалізму пов'язаний з виходом у 1973 р. роботи Д. Белла “Прийдешнє постіндустріальне суспільство” [7], що ще більше підсилила інтерес до цієї проблематики й обумовила появу багатьох футурологічних концепцій у західній соціології 1970-х рр. Починаючи із цього періоду, з'являються численні роботи, присвячені осмисленню історичного рубежу, на якому виявилось людство.

Не менш істотний внесок у розвиток ідей постіндустріалізму внесла концепція Елвіна Тоффлера, викладена в його книзі “Третя хвиля” [23]. Науковець пропонує свою схему феноменології історичного процесу, що ігнорує традиційні історіографічні концепції. Слід зазначити, що Тоффлер, спираючись на дуже об'ємний фактичний матеріал, посилення на наукову й публіцистичну літературу, статистичні дані, виділяє в історії цивілізації три хвилі: перша хвиля – аграрна (до XVIII ст.), друга – індустріальна (до 1950-х рр.) і третя – пост- або суперіндустріальна (починаючи з 1950-х рр.). Автор підкреслює, що його книга – це “не об'єктивний прогноз, і вона не претендує на те, щоб бути науково обґрунтованою” [23, с. 26], і далі визначає підставу своєї роботи як напівсистематичну модель цивілізації та наших взаємин з нею. Е. Тоффлер описує процес відмирання індустріальної цивілізації в термінах “техносфери”, “соціосфери”, “інформаційної” й “владної сфери”, показує, які революційні зміни в сьогодиншньому світі відбуваються в кожній із цих сфер. Особлива увага приділяється показу взаємин між цими сферами, а також між “біосферою” й “психосферою”. “Психосфера” для Тоффлера – це та структура психологічних й особистісних відносин, завдяки яким зміни, що відбуваються в зовнішньому світі, впливають на наше приватне життя. Основна метафора, використовувана Тоффлером, – це зіткнення хвиль, що приводить до змін. На думку автора, ідея хвилі – це не тільки спосіб організувати величезні маси досить суперечливої інформації, вона допомагає бачити те, що перебуває під “бухливою поверхнею змін” [23, с. 27].

Е. Тоффлер підкреслює оптимістичний характер своєї роботи, тому що вірить у реальність нових перспектив і потенціалу третьої хвилі, що “доказує, що всередині розпаду можна віднайти неймовірні свідоцтва зародження життя. Зрозуміло, що ... цивілізація, яка зароджується, може стати більш здоровою і стійкою, більш придатною і демократичною, ніж будь-яка з відомих нам на сьогодні” [23, с. 23].

Застосовуючи новий підхід – хвильофронтальний аналіз соціальних процесів, що означає бачення еволюції миру в її глобально-синхронних фазах, Тоффлер аналізує техніко-економічні й інформаційно-комунікативні фактори суспільного розвитку. Перша хвиля, за Тоффлером, почалася приблизно 10 тис. років тому з переходом від збирання й полювання до сільськогосподарського життя й появи перших паростків цивілізації. Цивілізації протягом тисячоліть росли й занепадали, воювали й вступали в спілки, зливалися, утворюючи вигадливу суміш, однак усі вони мали деякі фундаментальні подібності – скрізь основою життя була земля й сільське поселення, та слугували джерелом основного продукту. Панував простий поділ праці та невелика кількість чітко певних каст і класів: вельможі, духівництво, воїни, раби (або кріпаки). Влада була авторитарною, положення людини визначалося фактом його народження. У всіх країнах економіка була децентралізованою й замкнутою – кожне співтовариство робило більшу частину того, що споживало.

Перша хвиля змін ще не вичерпала свого потенціалу, коли наприкінці XVII ст. в Європі виникла індустріальна революція (друга хвиля планетарних змін). Новий процес індустріалізації почав рухатися країнами і континентами уже набагато швидше. “Таким чином, два зовсім різні процеси змін розповсюджувалися землею одночасно, але з різною швидкістю” [23, с. 39]. Зіткнення двох хвиль призвело до виникнення багатьох політичних і військових конфліктів, починаючи від акцій протесту сільськогосподарських виробників із приводу індустріалізації життя, до Громадянської війни між північчю й півднем в Америці. Багатьом здається, пише Е. Тоффлер, що Громадянська війна велася з причин морального характеру як боротьба проти рабства. “Боротьба йшла за те, хто буде управляти багатим новим континентом – фермери чи індустріалізатори, тобто сили Першої чи Другої хвилі? Чи буде майбутнє американське суспільство сільськогосподарським, чи індустріальним? Коли перемогла Північ, індустріалізацію США було гарантовано” [23, с. 55].

Друга хвиля викликала до життя три визначальні соціальні структури: мала родина, навчання фабричного типу й гігантські корпорації. “Таким чином, в усьому світі Другої хвилі... більшість людей рухалася однією й тією ж стандартною життєвою траєкторією: виховання в малих сім'ях, вони йшли в потоці через школи фабричного типу, а потім поступали на службу до крупної корпорації, приватної чи державної. На кожному етапі життєвого шляху людина знаходиться під контролем одного з головних інститутів Другої хвилі” [23, с. 68].

Індустріалізація, впровадження нових технологій, удосконалювання енергетичної бази створили умови для масового виробництва, що викликало до життя нову систему розподілу. Якщо в суспільствах Першої хвилі превалював розподіл товарів, виготовлених на замовлення, то тепер наступила епоха масового розподілу й масової торгівлі. Поступово всі сфери життя підкоряються виробничо-ринковим інтересам. Усі соціальні інститути (урядові заклади, школи, лікарні ...) здобувають риси фабричності – поділ праці, ієрархічна структура й знеособленість.

Звертаючись до інфосфери, Е. Тоффлер простежує основні принципи фабричного виробництва й у засобах масової інформації, які вилучають однакові повідомлення, так само, як фабрика штампує той самий товар. Причому, без системи інформаційного обслуговування індустріальна цивілізація не змогла б оформитися

й надійно функціонувати [23, с. 71]. У такий спосіб виросла добре розроблена інфосфера – комунікаційні канали, через які індивідуальні та масові повідомлення можуть розподілятися так само ефективно, як товари й сировина. Інфосфера переплелася з техно- і соціосферами, які вона обслуговує, допомагаючи інтегрувати економічне виробництво з поведженням окремих людей. Урешті-решт наступає глибока криза принципів і структур Другої хвилі й на її зміну піднімається Третя хвиля, що несе нові погляди на мир і нові науково-технологічні досягнення у сфері інформатики, електроніки, молекулярної біології, які дозволяють вийти за межі обмежених життєвих і філософських концепцій індустріального періоду та створюють умови для усунення його головного протиріччя – між виробництвом і споживанням. На думку Тоффлера, поворотом можна вважати 1955 р., коли почалося широке впровадження комп'ютерів і нових технологій, доступних населенню [23, с. 40].

Цивілізація Третьої хвилі суперечить старій традиційній індустріальній цивілізації, тому що є одночасно і високотехнологічною, і антиіндустріальною. Вона несе із собою новий лад життя, заснований на поновлюваних джерелах енергії, на методах виробництва, що виключають фабричні складальні конвеєри, на новій структурі, що Е. Тоффлер назвав “електронним котеджем”, на радикально змінених школах й об'єднаннях майбутнього. Виникаюча цивілізація веде нас за межі стандартизації, синхронізації та централізації. Нова цивілізація, на думку Тоффлера, буде перекидати бюрократію, зменшувати роль національної держави, сприяти зростанню напівавтономних економік постімперіалістичного світу. Розвиток комп'ютерної техніки й засобів зв'язку приведе, на думку Тоффлера, до зміни структури зайнятості, а в сполученні з інтелектуалізацією, що підсилюється, праці до появи так званих “електронних котеджів”, які дозволять перенести роботу з офісу в житло працівника [23, с. 320]. Крім економії часу та скорочення транспортних витрат, витрат на забезпечення централізованих робочих місць, упровадження “електронних котеджів” приведе, на думку Тоффлера, до зміцнення родини й підсилить тенденції до відродження привабливості малих міст і сільського життя.

Слід зазначити, що в роботі Е. Тоффлера взагалі не згадується термін “Інтернет”, хоча постійно виникають сюжети, де описуються технології, в цей час успішно реалізовані в рамках інфраструктури й сервісів Інтернету. У зв'язку з цим варто відзначити, що Тоффлер опублікував свою книгу в 1980 р., коли технології побудови комп'ютерних мереж на основі протоколів TCP/IP (Transmission Control Protocol / Internet Protocol) уже 10 років застосовувалися в США. Перша така мережа, заснована на технології комутації пакетів, була створена за замовленням Міністерства оборони США в 1969 – 70-х рр. Це була мережа ARPANET (Advanced Research Project Agency Network), що об'єднала чотири університетських комп'ютерних центри, розташованих у Лос-Анжелесі й Санта-Барбарі (штат Каліфорнія) зі Стенфордським університетом й університетом штату Юта в Солт-Лейк-Сіті [9]. У 1972 р. у мережі ARPANET уже працювали 40 комп'ютерних центрів. Уперше мережа ARPANET була привселюдно продемонстрована в жовтні 1972 р. у Вашингтоні на Міжнародній конференції по комп'ютерних комунікаціях, а в наступному році було реалізовано перші міжнародні канали з ARPANET у Великобританію й Норвегію

й зафіксовано зростання кількості користувачів до 2 тис. осіб [26]. Термін “Інтернет” як назва сукупності комп’ютерних мереж, реалізованих на основі протоколів TCP/IP, зважаючи на все, почав застосовуватися з 1982 р. після створення науково-освітньої мережі, що об’єднала сегменти в Нідерландах, Данії, Швеції й Великій Британії. Надалі Національний науковий фонд США реалізував власну високошвидкісну комп’ютерну мережу NSFNet, що до 1990 р. стала основою американського сегмента глобальної інфраструктури Інтернету [4].

Отже, коротко позначивши основні етапи створення Інтернету, можна зробити висновок, що Е. Тоффлер, розглядаючи тенденції розвитку суспільних систем, використовує фактичний матеріал про нові технології сприятливим трансформаційним процесам, які через двадцять років лягли в основу вже не тільки концепцій, але й реальних робочих планів і програм побудови інформаційного суспільства, як суспільства, заснованого на знаннях. “Розміщення комп’ютерів по домах, – зазначає Тоффлер, – стало наступним кроком у створенні простору інтелектуального середовища” [23, с. 284]. Приклади перших інтерактивних інформаційних систем і експериментів їхнього застосування в суспільному житті, наведені Тоффлером, ілюструють наявність соціальних потреб у технологіях, які ми зараз, через сорок років, відносимо до технологій інформаційного суспільства. Недарма Елвіна Тоффлера, поряд із Джоном К. Гелбрейтом і Пітером Дракером відносять до перших пророків інтернет-цивілізації, які сформулювали загальне передчуття змін та охарактеризували деякі їхні риси як початок нового етапу в розвитку ідей постіндустріалізму – новій історичній фазі розвитку цивілізації – інформаційного суспільства.

Необхідно відзначити, що рубіж 1980 – 90-х рр. можна позначити як початок нового етапу в розвитку ідей постіндустріалізму. Насамперед це пов’язане з тими змінами, які відбулися в розвитку сучасної індустріальної цивілізації. Так, у 1991 р. у США вперше витрати на придбання інформації та інформаційних технологій перевищили витрати на придбання виробничих технологій і основних фондів. У такий спосіб фахівці в галузі економіки, соціології, політології виявилися перед завданням сформулювати нові перспективи розвитку економічних і соціально-політичних систем в умовах реального функціонування інформаційних технологій постіндустріального суспільства. У цей час, у руслі постіндустріалізму, з’явилися концепції, пов’язані, насамперед, з дослідженнями П. Дракера та М. Кастельса.

П. Дракер, відомий американський економіст, один із творців сучасної теорії менеджменту, брав участь ще в дискусіях 1970-х рр. Однак свій внесок у формування нового вигляду концепції постіндустріалізму він вніс у 1990 р., опублікувавши роботу “Посткапіталістичне суспільство” [1], в якій виклав свої погляди на сучасний стан і перспективи розвитку західної цивілізації. У своїй концепції П. Дракер співвідносить прогрес із трьома етапами зміни ролі знання в суспільстві: перший етап пов’язаний із застосуванням знань для розробки знарядь праці, технологій й організації промислового виробництва; другий – застосування знань до процесів організованої трудової діяльності; третій (сучасний) етап характеризується тим, що знання стає основною умовою виробництва [1, с. 70–71].

Зміна значення знання, що почалася більше 250 років тому, привела до того, що знання стало сьогодні основною умовою виробництва. Природно, що традиційні “фактори виробництва” – земля, робоча сила та капітал не зникли, але придбали другорядне значення. У сучасному суспільстві, вважає Дракер, – ці ресурси можна одержувати без особливої праці, якщо є необхідні знання. Таким чином, знання в його новому розумінні означає реальну корисну силу, засіб досягнення соціальних та економічних результатів. Третю зміну ролі знання Дракер визначає революцією у сфері управління, тому що “використання знань для відшукування найбільш ефективних способів застосування наявної інформації з метою одержання необхідних результатів – це, по суті, і є керування” [1, с. 95].

Основним політологічним висновком з концепції П. Дракера є те, що перехід до “суспільства, побудованому на знанні”, принципово міняє владну структуру суспільства – влада і контроль поступово переходять від власників капіталу до тих, хто має знання, інформацію та володіє ефективними технологіями його використання. Причому цей перехід не скасовує значення капіталу – як правило, капітал перерозподіляється, а крапки концентрації знання та інформаційних технологій стають одночасно й точками управління фінансовими потоками.

Отже, коротко проаналізувавши “затребуваність” ідей П. Дракера під час реалізації сучасних концепцій, розглянемо теорію М. Кастельса, який відправною точкою своїх побудов використовує глобальну економіку й міжнародні фінансові ринки як основні ознаки нового миропорядку, що формується. Фундаментальне дослідження М. Кастельса “Інформаційна ера: економіка, суспільство й культура” [10], яке складається з трьох томів: “Становлення суспільства мережних структур” [2], “Могутність самотності” [3] й “Кінець тисячоріччя” [11], було опубліковано з 1996 по 1998 р. У першій частині трилогії Кастельс здійснює розгорнутий аналіз сучасних тенденцій, що приводять до формування основ суспільства, що він називає “мережним”. Виходячи з постулату, що інформація зі своєї природи є таким ресурсом, що легше інших проникає через будь-які перешкоди та кордони, він розглядає інформаційну еру як епоху глобалізації. При цьому мережні структури є одночасно й засобом і результатом глобалізації суспільства. “Саме мережі, – пише Кастельс, – становлять нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення “мережної” логіки значною мірою позначається на ході та результаті процесів, пов’язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою й владою” [2, с. 494]. У такий спосіб влада структури виявляється сильніше структури влади. А належність до тієї або іншої мережі, поряд з динамікою розвитку одних мереж стосовно інших, виступає, за Кастельсом, як найважливіше джерело влади. М. Кастельс, на відміну від П. Дракера, не говорить про захід капіталізму, а навіть навпаки, затверджує, що суспільство мережних структур є буржуазним суспільством. Однак цей різновид капіталізму істотно відрізняється від своїх попередників двома основними ознаками: глобальний характер (що наступив після розпаду соцтабору) і базування на мережі фінансових потоків. Сучасні фінансові потоки не знають кордонів і національностей, фінансові операції відбуваються в долі секунди, а в цьому “всесвітньому казино”, яким управляють комп’ютери, циркулювання капіталу визначає долю корпорацій, сімейних заощаджень, національних валют і навіть регіональних економік. В умовах глобалізації

ринків і капіталів поступово змінюється роль національної держави, що через протиріччя між глобальним характером діяльності транснаціональних корпорацій і локальним оподаткуванням втрачає простір для маневру та реальних важелів керування. Інститути й організації цивільного суспільства, які будувалися навколо демократичної держави й соціального контракту між працею та капіталом, поступово гублять своє значення в реальному житті людей. Причиною цього, на думку Кастельса, стала втрата структурами цивільного суспільства “легітимної самобутності” [3, с. 296–297]. Основним протиріччям при формуванні нового суспільства, заснованого на мережних структурах, є протиріччя між глобалізацією миру та самобутністю конкретного співтовариства. Кастельс, спираючись на концепцію французького соціолога А. Турена, вводить поняття “самобутність опору” та “самобутність, спрямована в майбутнє”. У суспільстві мережних структур поряд з державою, глобальними мережами та індивідуумами існують співтовариства, які об’єдналися навколо самобутності опору. Цей опір спрямований проти основної тенденції розвитку сучасного суспільства – глобалізації.

З ідеями М. Кастельса співзвучні висновки багатьох соціологів і політологів, що досліджують соціальні процеси в сучасному суспільстві, які виникли у зв’язку з глобалізацією суспільних та економічних відносин. Наприклад, Х. Шрадер доводить, що в глобалізованій економіці існують численні господарські зв’язки, які базуються на особистих відносинах. “Глобалізація й персоналізація із цього погляду, – відзначає Шрадер, – одночасні процеси, і обидва процеси ставлять під питання національну державу й державне громадянство як значимий, що створює солідарність образів ідентичності” [5].

Починаючи із середини 1960-х рр., західними соціологами та соціальними філософами активно обговорювалося питання про вступ найбільш розвинених країн в якісно іншу стадію постіндустріального суспільства, охарактеризовану ними як “інформаційне суспільство”, головним критерієм якого є визначальна роль інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності людей. Але якщо в 1960-ті рр. ідеї про інформаційне суспільство мали радше характер футурологічних прогнозів, то в ході вдосконалювання електронної техніки й цифрових технологій більшість із передбачуваних теоретиками подій знайшли своє реальне втілення. Воно виразилося в бурхливому розвитку засобів масової комунікації, особливо телебачення, у створенні й широкому розповсюдженні персональних комп’ютерів, у побудові глобальних інформаційних мереж, у розробці технологій віртуальної реальності й інших технологічних інновацій. У сукупності, ці досягнення докорінно змінили життя суспільства, не тільки висунувши на передній план інформаційну діяльність, тобто діяльність, пов’язану з виробництвом, споживанням, трансляцією та зберіганням інформації, але й ускладнивши та трансформували світ так, що осмислити його в рамках традиційних підходів стало важко [12, с. 45]. Мова йде про становлення глобальної інформаційної індустрії, появи нових форм “електронної” демократії, структурних зрушень у зайнятості. Специфіка пережитого моменту в тім, що ці зміни відбуваються в історично стислий термін, на очах одного покоління.

Вищевикладене свідчить, що теорія постіндустріального суспільства являє собою досить серйозну та глибоку соціальну доктрину, що має тривалу історію,

досить глибоке і розгалужене коріння, розроблену методологічну й термінологічну основу та здатна слугувати діючим засобом соціального прогнозування в ХХІ ст.

Можна сказати, що протягом останніх сорока років повністю сформувалися передумови для широкомасштабної реорганізації постіндустріального суспільства, в якому виробництво та споживання інформації є найважливішими видами діяльності. При цьому інформація зазначається найбільш значимим ресурсом, нові інформаційні та телекомунікаційні технології стають базовими технологіями й технікою, а інформаційне середовище поряд із соціальним – новим середовищем перебування людини.

Сьогодні терміни “інформаційне суспільство” та “інформатизація” прийшли на зміну терміна “постіндустріальне суспільство”, міцно посіли своє місце, причому не тільки в лексиконі фахівців у сфері інформації, але й у лексиконі політичних діячів, економістів, викладачів і вчених. У більшості випадків це поняття асоціюється з розвитком інформаційних технологій і засобів телекомунікації, що дозволяють на платформі цивільного суспільства здійснити новий еволюційний стрибок. У такий спосіб джерела теорії інформаційного суспільства лежать у концептуальних положеннях постіндустріальної доктрини.

Література:

1. *Дракер П.* Посткапиталистическое общество / П. Дракер // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. М. : Academia, 1990. – С. 70–71.
2. *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе : Антология / М. Кастельс ; под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1990. – 494 с.
3. *Кастельс М.* Могущество самобытности / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе : Антология / М. Кастельс ; под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1990. – С. 296–297.
4. *Робачевский А.* Инфраструктура Интернет в США / А. Робачевский // INTERNET Journal. 1996. – С. 12–14.
5. *Шрадер Х.* Глобализация, цивилизация и мораль / Х. Шрадер // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – Т. 1. – С. 81.
6. *Bell D.* The Year 2000 – The Trajectory of an Idea / D. Bell // Toward the Year 2000. Work in Progress / Ed. by D. Bell. Boston, 1968. – P. 5–6.
7. *Bell D.* The Coming of Post-Industrial Society / D. Bell // A Venture in Social Forecasting. – N.-Y., 1973.
8. *Brzezinski Zb.* Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era. – N.-Y., 1970. – P. 9.
9. Brief History of the Internet / B. M. Leiner, V. G. Cerf, D. D. Clark, R. E. Kahn, L. Kleinrock, D. C. Lynch, J. Postel, L. G. Roberts, S. Wolff. 1998 (vers. 3.1.) // <http://www.isoc.org/internet/history/brief.html>
10. *Castells M.* The Information Age: Economy, Society and Culture: The Rise of the Network Society. Malden (Ma.). – Oxford : Blackwell Publ., 1996.
11. *Castells M.* The Information Age: Economy, Society and Culture: End of Milenium. Malden (Ma.). – Oxford : Blackwell Publ., 1998.
12. *Katz R. L.* The Information Society: An International Perspective. – N.-Y., 1988.

13. *Kahn H., Wiener A.* The Next Thirty-Three Years: A Frame-Work for Speculation // Toward the Year 2000. Work in Progress / Ed. by D. Bell. – Boston, 1968. – P. 75.
14. *Masuda Y.* The Information Society as Post-Industrial Society. Wash., 1981.
15. *McLuhan M.* The Gutenberg Galaxy. – N.-Y., 1962.
16. *McLuhan M.* Understanding media: The Extensions of Man. – N.-Y., 1967.
17. *McLuhan M., Fiore Q.* The Madium is the Messaga. – N.-Y., 1967.
18. *McLuhan M., Fiore Q.* War and Peace in the Global Village. – N.-Y., 1968.
19. *McLuhan M.* Understanding media: The Extensions of Man. – N.-Y., 1967. – P. 20.
20. *Porat M., Rubin M.* The Information Economy: Development and Measurement. – Wash., 1978.
21. *Riesman D.* Leisure and Work in Post-Industrial Society // Mass Leisure / Eds. E. Larrabee, R. Meyersohn. – Glencoe, 1958. – P. 363–385.
22. Toward the Year 2000. Work in Progress / Ed. by D. Bell. – Boston, 1968.
23. *Toffler A.* The Third Wave. N.-Y., 1980 (Перевод на русский язык : Э. Тоффлер Третья волна. – М. : АСТ, 1999. – 784 с.).
24. *Wilson J.* Violence // Toward the Year 2000. Work in Progress / Ed. by D. Bell. Boston, 1968. – P. 286–294.
25. *Stonier T.* The Wealth of Information. – L., 1983.
26. *Zakon R. H.* Hobbes' Internet Timeline v 5.0 // <http://www.isoc.org/guest/zakon/Internet/History/HIT.html>
27. *Kahn H., Bruce-Briggs B.* Things to Come. Thinking About the Seventies and Eighties. – N.-Y., 1972. – P. 11.

Надійшла до редколегії 14.09.2009 р.